

Vinlandsfärderna

Det finns mycket få spår på Grönland av nordbornas Vinlandsfärder, dvs de upptäckts- och kolonisationsexpeditioner till Amerika som företogs med början av Leif hin hefni/den lycklige/, Erik den rödes son. I Lysefjord /Ameralik/ i Västerbygden vid Torfinn Karlsefni /Karlämne/s gård fann arkeologerna Nörlund och Rousell år 1930 ett enstaka stycke stenkol, närmare bestämt antracit. Detta mineral förekommer över huvud taget icke på Grönland eller i dess närhet. Det enda ställe där det finns längs den amerikanska östkusten är på Rhode Island långt ner i söder. Vid kyrkogården fann man också en tydligt indiansk (J. Meldgaard) pilspets, som kanske suttit i någon av de där begravda nordborna.

Ett bidrag som nordborna kan ha givit Amerika är av faunistiskt slag. Vid Halifax på Nova Scotia (Kanada) upptäcktes vid utgrävning på en indiansk boplatz i lager som C-14-daterats till ca 700 år tillbaka i tiden musslan *Litorina litorea*, som inte är inhemsk för Amerika utan måste ha förts dit från Nordeuropa där den är mycket vanlig (minns *Litorina*-havet i kvartärgeologin). I så fall har den funnits på, eller i skeppsskroven. Upptäckten av Amerika fogar sig emellertid väl in i historien om nordbornas expansion i nordväst. Från Island tog de sig snart till Grönland och vidare norrut hur långt vet man ej. Omkring 1170 eller, som det heter i isländska annaler, år 1194, är årtalet för "Svalbardhs fundr /Svalbardhi Fundinn". Mycket ti-

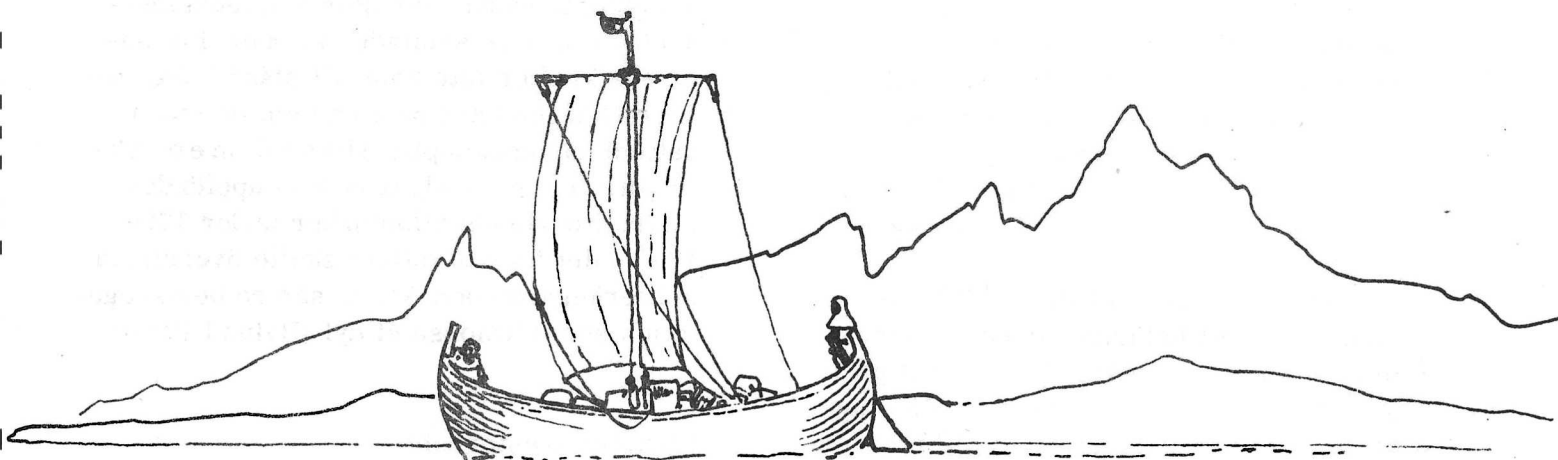
digare hade Östgrönland och Jan Mayen (Kolbeins ey/ utforskats av oförvägna islänningar.

På island skrevs också de källor vi nu har för Vinlandsfärderna. Därvid märker vi också en diskrepans mellan de två viktigaste skrifterna. I Grönlandssagen, som går tillbaka på en grönländsk källa, berättas betydligt mer om Erik den röde och hans ättlingar än i Erik den rödes sage, som i stället betonar insatserna av Torfinn Karlsefni. islänningen som var släkt till kompilatören av denna saga, Hauk Erlendsson (manuskriptet kallas inte för inte Hauksbók). Grönlandssagan finns i Flateyarbók.

Ingstad har givit följande jämförelse:

GRÖNLANDSSAGAN

1. Bjarni Herjolfsson (son till den Herjolf som gav namn åt Herjolfsnäs) seglar från Island mot Grönland, råkar vilse och ser från havet Nordamerikas kust. (kapitel 2).
2. Leif Eriksson upptäcker på en planmässig expedition Hellu-, Mark-, Vinland, där han bygger "stora hus", och stannar ett år. (kapitel 3-4).
3. Torvald Erikssons Vinlandsfärd. Torvald slår sig ned i Leifsbodarna, kämpar mot de infödda, dödas själv (begravd på Krossanes). Expeditionen uppehåller sig två år i Vinland. (kapitel 5). Torsten Eriksson gör en misslyckad färd, driver från Nordamerika. (kapitel 5).

4. Torfinn Karlsefnis landhamfärd med 3 skepp, 160 män och kvinnor till Vinland och Leifsbodarna där hand handlar och kämpar med skrällingar i två år.
5. Fröjdis Eriksdotters färd med män och kvinnor till Leifsbodarna, 1 år, inbördesstrid med norrmännen Helge och Finnbåge (dessa hade två skepp med ca 65 man plus kvinnor) som dödas förrädiskt med hela sitt manskap. (kapitel 8-9).

ERIK DEN RÖDES SAGA

1. Leif Eriksson seglar från Norge mot Grönland, finner nytt land i väster, drar samma år tillbaka till Grönland och räddar därvid förlista. (kapitel 5).
2. Samma som Grönlandssagan.
3. Samma som Grönlandssagan. Torfinn slår sig ner i Strömsfjord, Forskningsfärd mot söder (Hop) 3 år. (kapitel 8-14). (Fröjdis sammanslagen med Torfinn i denna saga).

Sagornas Helluland, "hällarnas" land, ligger så till att det mycket väl kan ha varit nutidens Baffins land. Markland (skogslandet) bör vara Labrador, där vissa detaljer som Furdhusstränderna (rese- och färdstränderna) och Kjalar-ness ("Kölnäset") är relativt lätta att spåra. När vi sedan kommer till Vidland skiljer sig uppfattningarna något. Rent språkligt är det frågan om ett land där det växer vindruvor, vilka inte är möjliga på Nordamerikas östkust förrän vid Marthas Wineryard långt ned i nuvarande USA. Så långt ned kan man ha varit, men det framhålls faktiskt i sagorna att det är i närheten av Leifsbodarna, baslägret, som det växte vindruvor. Den berättelsen smakar också av legendariskt

"önske"-tänkande: vi behöver bara erinra oss de bibliska berättelserna om kunskaperna från det förlovade landet, med vindruveklasar och andra frukter som gav en psykologisk antydning om vad man hade att vänta sig. Till yttermera visso ges i sagorna detaljer som belyser hur mycket druvor man kunde plocka: det rör sig om hela båtslaster. Dessutom växer vetet vilt!

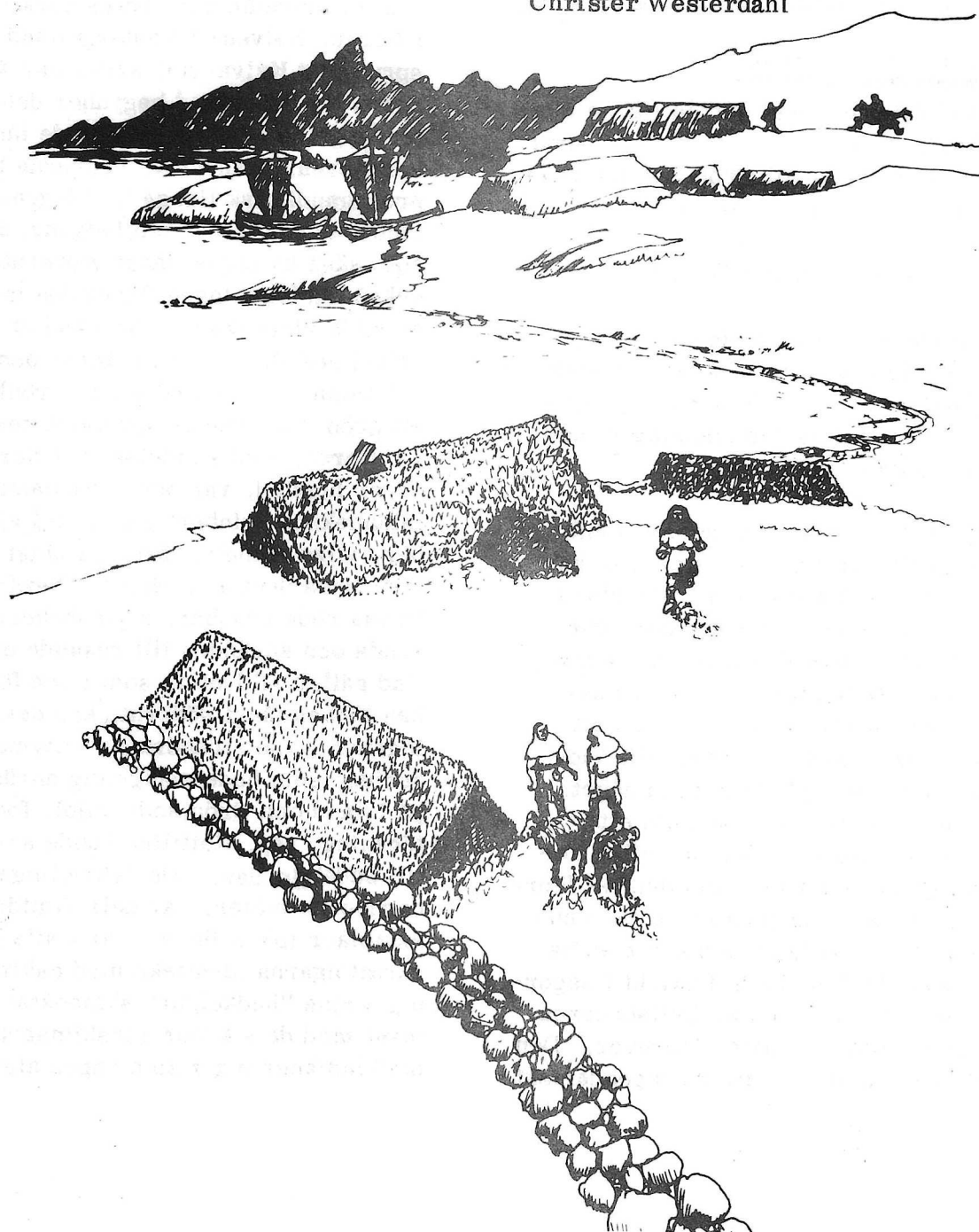
H. Ingstad påpekar nu att, även om det språkligt sett är omöjligt att, de två föregående landnamnen, som båda betecknar terrängens beskaffenhet, bör ha en följeslagare i Vin-namnet. Vin betyder också i äldre ortnamn äng, betesmark (jfr Vinsey i Norge, Kälvene i Västergötland av ett ursprungligt Kalva-vin, kalvarnas äng). På norra Newfoundland begynner den betesrika terräng, som bör ha passerat de landhungliga nordborna. Kanske vindruvorna bara är en propagandistisk finess?. I legendariska irländska berättelser om helgonet S:t Brendan, som sägs ha seglat långt västerut, är också landstigningen förbunden med fynd av vilda vinrankor. The Land of Milk (Wine) and Honey! Vi erinrar oss vidare det namn Erik den röde gav Grönland, ett grönt land skulle attrahera nordborna. På Jæren, Eriks födelseort i Norge, säger Ingstad, var också Vinnamn vanliga. Isländskans "vinber" kan också avse vinbär, vilka numera växer så långt norr ut som Nova Scotia, söder om Newfoundland. Dessa röda krusbär, squash-berries, används och användes till rusande drycker. Vad gäller vildvetet, som i och för sig kan tänkas långt söderut, kan det, enligt Ingstad, avse strandrågen, Elymus arenarius, som hade mångsidig användning på Island och Grönland: mjöl, foder, tak-täckning, rep. Rotfilten kunde användas till sadelgjordar. De "skrælingar" som nordborna möter, har dels jämförts med eskimåer (på Grönland var i alla källor skrælingarna identiska med eskimåer) p g a sina "hudkeipar" skinnbåtar, närmast med de s k Dorseteskimåerna, dels med indianer p g a sina vapen algonkiner

använde just en sådan slunga som omtalas i sagorna. Ett kulturmöte eskimåer/indianer skulle fram för allt vara aktuellt på Newfoundland!

Följaktligen inriktade Helge Ingstad sina spaningar efter nordbobebyggelsen i Vinland på norra Newfoundland. Vid L'Anse aux Meadows nordspetsen upptäcktes och utgrävdes ett helt komplex husruiner, vilka var fyndfattiga, men tack vare vissa indikationer: C-14-dateringar, ett fynd av nordisk sländtrissa, en smedja med myrmalm-slagg, stärks vi i vår uppfattning att han funnit resterna av "Leifsbodarna". Eventuellt har man nu funnit ännu flera daterande be-lägg. Det går en rak linje från Leif Erik-sons upptäckt till nyupptäckten nära fem århundranden senare. Från 1121 hade

biskop Erik Gnipson Upsi av Grönland gett sig i väg till Vinland - för att söka vilsegångna får?. 1342 skall biskop Gisle Oddsson på Island ha antecknat att "Grönlands nybyggare avföll frivilligt från den kristna tron och vände sig till det ame-rikanska folket (nedskriften från 1637)". Ungefär här, omkring 1350, upptäcker Österbygden att Västerbygden ligger öde. I senare expeditionsförberedelser framgår att man väntat sig att finna svartbjörn, sobel, mård, hjort och stora skogar på Grönland. Detta kan bara ha förts vidare av någon grönländsfarare som haft varor från Amerika och velat locka nya nybyggare till det hårt utsatta Grönland! I traditionens fortsättningen ligger bröderna Cabot's nordamerikafärder 1497-1509.

Christer Westerdahl

Nordbornas slutliga öde

Omkring 1540 blåste ett norskt skepp av kursen på handelsvägen mellan Hamburg och Island och fann slutligen lä inne i en fjord nära Grönlands sydligaste udde, Kap Farväl. Det verkade finnas människor inne i fjorden, rökar syntes på båda sidor, men kontakt etablerades aldrig. En båt sattes i land på en liten ö, där åtskilliga båtlänningar och torkhus, liknade de isländska kunde ses. Sjomännen, däribland vår berättare, islänningen Jón (senare kallad Grönländaren) upptäckte en död man på stigen från stranden. Han låg med huvudet nedåt, "näsagrus", klädd i sälskinn och vadmal, fortfarande med en välssydd hatt på huvudet, och med ena handen hårt knuten runt skaftet på en slö och sliten järnkniv.

Detta är det sista omnämnandet av människor från Grönlands sk Österbygd. Ungefär etthundratrettio år tidigare hade bygden ännu varit i högsta grad levande, med den europeiska medeltidens alla rekvisita, kyrklig och samhällelig sammanhållning, kulturell vakenhet, fördomar på gott och ont. Vid Hvalsey kyrka vid Hvalseyfjord, innanför nuvarande Julianehåb, blev år 1407 en man vid namn Kollgrim bränd på bål för att ha förfört Steinunn Rafnsdottir med "den svarta konsten". Steinunn sägs sedan aldrig ha varit vid sina sinnens fulla bruk och hon dog kort efter att Kollgrim mött döden på bålet.

Året därefter, 16 september 1408, äger här rum den sista historiskt dokumenterade händelsen i nordbobygden. Under stor tillströmning av människor vigs här Torstein Olafsson med Sigrid Björnsdottir, av prästen Sira Páll Eindridesson. Med på bröllopet var också åtskilliga islänningar, vi känner åtminstone elva av dem till namnet, som tillhörde en vinddriven skeppsbesättning. Vigselhandlingen kom att kontratiseras av Grönlands då fungerande "officialis" eller ställföreträdande biskop, Sira Eindride Andresson, och dyker med de återvändande islänningarna, däribland de nygifta, upp på Island följande år. Det är möjligt att det nygifta paret själva var islänningar, i varje fall hade de fränder

på skeppet och på Island.

Den andra stora bygden på Grönland, kallad Västerbygden, låg längre norrut, innanför det nuvarande Godthåb (Nuk). Mellan de båda huvudbygderna låg ytterligare en mindre samling gårdar, med "arbetsnamnet" Mellanbygden. Den är inte känd i källorna.

Omkring 1350 (eller efter 1342?) hade en kyrklig befattningshavare, Ivar Bardharsson (Bårdsson) från biskopssätet Gardhar i Österbygden tagit sig upp längs de ca 50 milen ishavskust till Västerbygden. Nordmännen i söder anade att något fruktansvärt inträffat, sedan flera år rådde total tystnad från grannarna i norr. Vad de fann, förutom folktomma gårdar och visthus, var endast förvildade husdjur i mängd; kor, hästar, får och getter. De tog med sig så mycket de kunde lasta på skeppen och for tillbaka. I Ivar Bårdssons Grönlandsbeskrivning konstateras att "nu haffue Skrelinge all Vesterbijgden vdt". Om därmed menas att eskimåerna faktiskt hade utrotat nordborna eller blott att de nu obesträtt kunde disponera hela området - därom ger källorna inget besked. Västerbygdens gårdar var, och förblev öde.

Det är viktigt att hålla skillnaden och uppdelningen mellan de båda områdena i minnet. Österbygden, som koloniserats av Erik den röde och hans närmaste män omkring 985-86, var den största och förnämsta bygden. Här var klimatet för de traditionella näringarna bäst, här hölls arvet från hövdingasamhället på Island bäst vid makt: kreatursaveln vid åtminstone biskopsgården i Gardhar måste ha förefallit fullt ståndsmässig även för den kräsnaste bergénborgare i den reguljära "grönlandsknarren" och det var också hit europahandeln sökte sig. Där fanns många gårdar, förutom de 190 kända från medeltida källor torde nu ett ytterligare 50-tal vara kända, därav ett antal påfallande stora. I dag är också åtminstone 16 sockenkyrkor (enligt medeltida källor 12) och två kloster, förutom biskopskyrkan kända.

Västerbygden, som kontrast, var betydligt sämre beläget ur klimatisk synpunkt och omfattade enligt medeltida källor 90 (i dag är något färre kända) mindre gårdar, inräknat en mindre hövdingagård, Sandnes. 4 kyrkor är kända till namnet, men den kyrkliga/samhälleliga kontrollen måste ha varit svag och sporadiskt uppehållen. I denna bygd bosatte sig sannolikt de som inte kom att finna sig i, eller kom försent till, den aristokratiska landtåkten i söder. Livet fick här mera karaktär av jakten och fisket än i söder. Men en stor fördel hade Västerbygden framför Österbygden: det var endast ca 30 mil rakt över till Baffins land i Amerika, till den kustlinje som ledde rakt ned mot Labrador (Markland) där stora grönskande skogar växte, med byggnadsmaterial för båtar och hus. Ännu 1347 (se nedan) seglade man på Markland.

Det var inte heller långt till de rika jaktmarkerna för valross, valar, säl och falk uppe i de områden som kallades Nordrseta, troligen trakten kring Disko och norrut. På ön Kingigtorsuaq på gränstrakten till Melville-bukten fann en eskimåisk jägare, Pelimut, år 1824, en 10 cm stor sten med runinskrift inne i ett röse, vilken omtalar att tre nordbor varit häruppe år 1333.

Under de bästa åren på 1100-1200-talet kan det ha varit minst sextusen (flera forskare hävdar upp till tiotusen) nordbor på Grönland. Källor och handelsbetingelser ger intrycket av ett blomstrande samhälle. Valrosshudar (för tågvirke), -betar, horn av narval, och vita jaktfalkar för att inte nämna isbjörns- och sälskinn stod högt i kurs i det feodala Europa. Genom mellanled kom t o m Orienten att nås av varorna från Grönland. Även mera prosaiska varor, som torrfisk, kunde fås i hekatomber vid Grönlands fiskrika kuster.

Senare inträffar en del för Grönlandstrafiken ödesdiga förändringar. Handeln med lyxvaror (vin, tjära och glas) från Europa blev mindre attraktiv när elfenbenen från Afrika börjar överta valrossbetarnas roll och skinnhandeln inom Europa utvecklas med nykolonisation i de kontinentala tassemarkerna. Den om-

ställningen drog också med sig vardagsvaror, som torrfisk, järn, korn och timmer.

Den grönländska bondefriheten gav sig, liksom den isländska frivilligt, under den norske kungen Hakon år 1261 och därefter övertog den norska kronan ansvaret för den betungande trafiken på Island och Grönland. Det var däremot en klart ödesdiger förändring. Handeln var därefter underkastad det nyckfulla monopol som berodde på den feodala sinnesstämningen. 1348 förbjöd kung Magnus Eriksson (Smek) all utländsk trafik på norska kolonier. Bergen blev därefter centrum för all ishavshandel. Året därpå kom, via Bergen, digerdöden till Norden. Från 1349 till 1368 finns det ingen biskop på Grönland, Ivar Bårdsson är blott ställföreträdare. 1383 kom ett skepp till Norge med nyheten att biskop Alf dött sex år tidigare. Andra utnämndes men ingen tycks ha intagit biskopsstolen i Gardhar. Vi möter, som vi sett, 1408 blott en "officialis".

Norge kom så 1389 under den danska kronan (Kalmarunionen). Delvis som följd av krigshändelser - drottning Margaretas kapn mot furst Albrekt av Meklenburg, härjade pest och nordtyska pirater i Bergen. Sjökrig utbröt med England. Under Erik av Pommern skärptes dessutom bestämmelserna om statligt monopol på Grönlandshandeln år 1425. Det var hädanefter endast kungens eget skepp som fick segla med handelsvaror till Island och Grönland.

1428-32 är det ånyo krig med nordtyska pirater. Bergen drabbas ånyo.

Vad hände i de grönländska bygderna under tiden? Även om vi saknar direkta belägg i källorna är det praktiskt taget säkert att illegal handel förekom på privat initiativ, antingen från Europa, eller Grönland/Island självt. I värsta fall kunde man skaffa sig de livsviktiga varorna på närmare håll, i Amerika fanns förmodligen även myrmalm för framställning av järn. En ny svårighet går emellertid inte att förneka. Sagorna talar om drivis i Danmarksstrædet mellan Island och Grönland redan omkring 1200, och ett århundrade senare var isen en spärr mot vidare segling i

söder under större delen av året (dock: 1406-09 se ovan!). Under 1300-talet bör klimatet ha blivit både torrare och kallare och förmodligen inte avvikit alltför mycket från nutidens. Näringsbetingelserna för ren boskapsskötsel hade därmed blivit åtskilligt sämre. Isotopstudier från borrhningar i inlandsisen bekräftar helt denna bild.

Torsken bör i detta läge ha lämnat sina lekplatser vid Grönlands kuster, precis som den gör i dag. Däremot dyker de högarktiska djuren, sälarna och isbjörnar, ånyo upp vid kusterna, åtföljda av eskimåiska jägarfolk.

Som vi kan se på annat ställe i denna rapport, hade nordborna åtminstone delvis kommit på metoder för att upphäva sommartorkans överhängande hot. Ändå måste en omläggning till ett samhälle mer präglad av jakt och fiske överlag ha blivit en nödvändighet. De människor som överlevde på frestningarna var säkerligen tillräckligt naturmedvetna för att omedelbart reagera på de nya signalerna.

Vad hände sedan? Det mysterium som omger Grönlands försvunna nordbobygd har länge fascinerat människor. I teoribildningen kan man urskilja en viss motsättning mellan norska forskare, som kanske mest känner släktskapet med nordborna, och danska experter.

Danskarna hävdar ofta att de nedträngande Thuleeskimåerna attackerade och utplånade västmännen och troligen också senare sydborna, medan norrmännen tenderar att se en fredlig assimilation under knapphetens kalla stjärna mellan nordbor och eskimåer. Om den senare verkligen kom till stånd förutsätter den sådana förändringar att nordborna funnit det omöjligt att fortfara med sina traditionella näringar om de fysiskt skulle kunna överleva. Sådana förändringar kom verkligen: de tvärvetenskapliga beläggen talar entydigt om en klimatisförsämring. Dagens Sydgrönland är i dag, med ett klimat som föga skiljer sig från nordbornas, i viss grad ett fåravlarsamhälle. Katastrofer som 1948-49 och 1966-67 då vintrarnas ispanisar hindrade utgångsfåren att nå betet, måste ha varit lika förödande 500-600 år tidigare. Blott genom in-

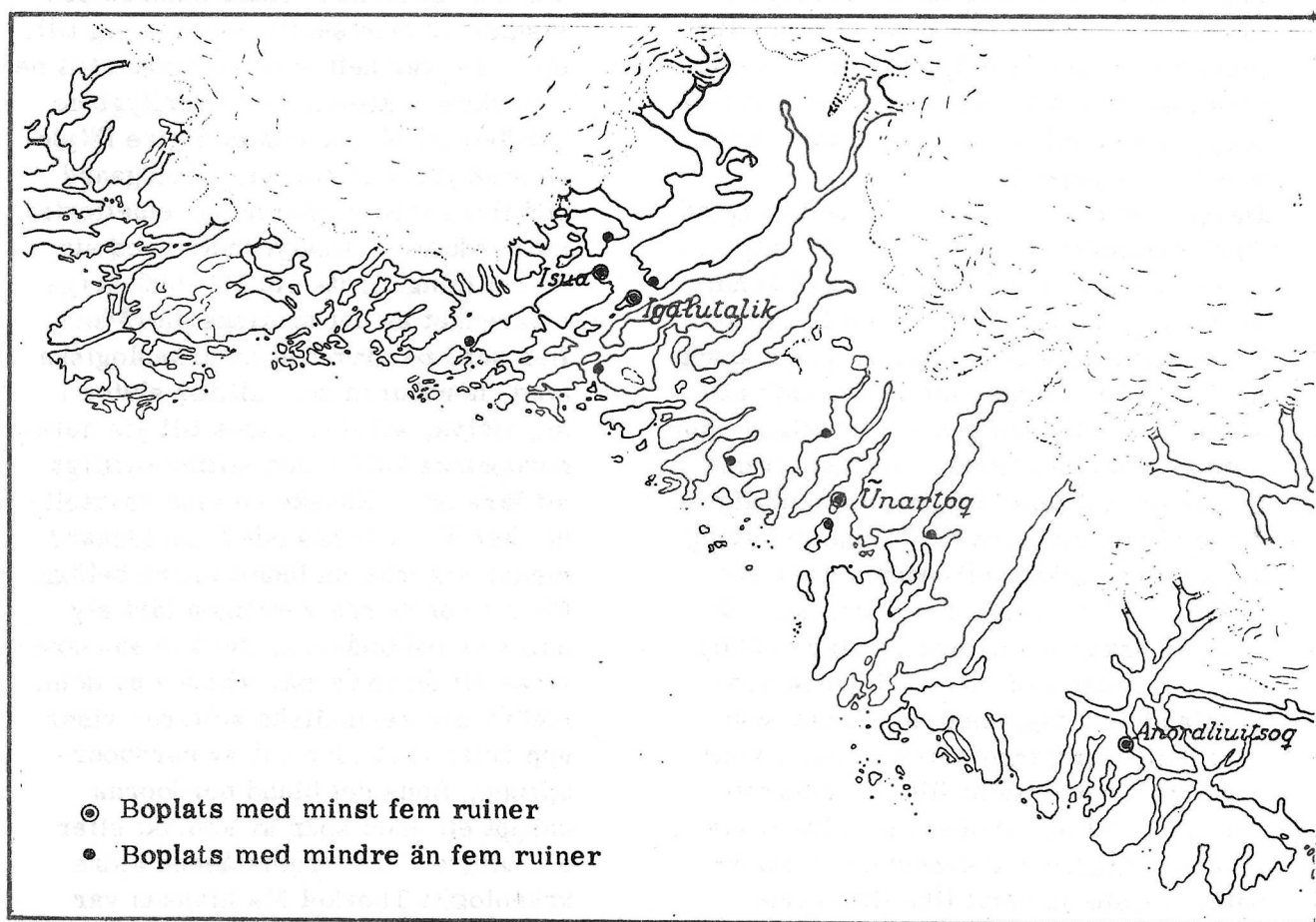
satser från den danska staten har fåraveln på Sydgrönland under sådana betingelser kunnat fortleva. Utan ett sådant stöd som givetvis var omöjligt under 1300-1400-talen måste fåraveln ha inskränkts till ett minimum. Den norske forskaren Helge Ingstad menar att de naturanpassade nordborna väl orkade med den omställningen. Han följer därtefter Fridtjof Nansen. Isländska forskare, som den relativt okände Jon Duason och hans lärjunge Tryggvi J. Olesen hävdar dessutom att nordborna assimilerades totalt med nordeskimåerna och att den efterföljande grönländska sk Thulekulturen är en blandkultur, där nordborna tillfört nästan alla "högre" kulturelement. I hans version skulle de eskimåiska sägnernas "tunnit-folk" (se översikten över eskimåernas förhistoria!) vara identiska med nordborna. En dansk forskare, Jörgen Meldgaard, vid Nationalmuséet i Köpenhamn, avvisar helt "integrationsteorin". Överlevandets väg skulle enligt honom endast ha anvisats av eskimåerna själva, det var endast de som kände naturen och visste hur man skulle anpassa sig till den. De var helt specialiserade till det högarktiska klimat som överflyglade nordborna: blev klimatet bättre följde de sina jaktdjur norrut! Meldgaard och flera med honom anser emellertid att nordborna misslyckades med sin omställning, trots sin 500-600-åriga erfarenhet av det arktiska området. Han ser, på grundval av arkeologiska fynd, nordborna som alltför slutna i sig själva, alltför bundna till sin nord-europeiska kultur och alltför ovilliga att lära om. Kanske en viss rasstolt har blivit deras öde? Meldgaard menar sig icke ha funnit några belägg för att nordborna verkligen lärt sig något av eskimåerna, det kan snarare visas att de inte påverkades av dem. Medan den eskimåiska kulturen visar upp relativt få föremål av nordboursprung, finns det bland nordborna knappt ett enda spår av kontakt eller ens utbyte. Den framstående äldre arkeologen Therkel Mathiassen var på 30-talet av delvis motsatt åsikt:

hans fynd tydde snarare på att den s k Inugsukulturen, ett tidigt stadium av Thulekulturen, hade haft direkt och förmodligen ömsesidigt utbyte med nordborna, både i norr och i söder. Hur konstaterar man för övrigt utbyte och handel i ett arkeologiskt material? Andra har antagit att fynden av nordbo-ursprung på eskimåiska boplatser kan härröra från plundring av övergivna boplatser. Nordbornas boplatser i söder är i varje fall påfallande fattiga på fynd. Från den tid då Erik den røde kom med de första kolonisterna upp till 1300-talet var de båda kulturerna skilda åt av ett av jordens kärvaste klimatområden. Eskimåerna expanderade från Thuleområdet ytterst långsamt i små familjegrupper. Det måste ha tagit mycket lång tid för dem att samlas i så stora grupper att de kunde göra direkta angrepp på nordborna. Ett sådant angrepp måste också ha varit svårt att organisera av andra skäl: det skulle ha tagit alltför lång tid från de livsnödvändiga näringarna. Visserligen hade nordbobygden den svagheten, att gård-

arna låg vitt skilda från varandra men de hyste även var för sig ett ganska stort antal människor (10-30 enligt olika beräkningar) och var vapentekniskt knappast underlägsna. Sammanstötningar har dock bevisligen inträffat, men såvitt känt endast i liten skala, och mestadels utanför gårdbebyggelsen. Dessutom: konkurrerade de verkligen? Nordborna var få, men ännu färre torde eskimåerna ha varit. De två kulturerna ockuperade var sin "ekologiska nisch",

eskimåerna vid kusten, kanske halvvägs in i fjordarna med enbart jakt och fiske, nordborna inne i fjordarna, ofta i själva botten, med en blandning av boskapsskötsel och fiske/jakt. Det fanns rikt om byte för alla. Förutsättningen för mera begränsade konflikter uppstod nog när nordborna i högre grad än tidigare tvingades ut i fjordarna för sin jakt och sitt fiske. Ändå flyttar de aldrig ut till kusten utan förblir till slutet inne i fjordarna.

Nyligen upptäcktes emellertid två eskimåiska pilspetsar på en nedbränd nordbogård i Västerbygden. Vissa tvivelak-

Karta över medeltida eskimåboplatser i Julianehåbdistriktet.

tiga eskimåiska sägner, Ingstad påpekar att de alla är sena - från mitten av 1800-talet - och säkerligen påverkade av upp-tecknarnas attityder och förväntningar - stöder också Meldgaards tankegångar. Eskimåerna skulle alltså ha gjort slut på en oundviklig process som initierats av klimatförsämring och fullföljts av nordbornas ovilja att lära om.

En mycket populär förklaring till nordbornas försvinnande var länge antropologen Fr. C. Hansens teori om nordbo-skeletten från Herjolfsnes kyrkogård i Österbygden. (1924) Hansen fann att dessa skelett, som var från nordbornas sista tid på Grönland 1300-1400-tal, entydigt gav vid handen att folkstammen de-genererat genom de hårda livsvillkoren på Grönland. Genom förändringar i ben-byggnaden hade medellivslängd och medel-längd minskat, svåra sjukdomar hade sätt in, med undernäring som grund, och kvinnornas bäckenben hade utsatts för så svåra förändringar att barnafödelse hart när blev omöjlig.

Nyare undersökningar av skelett från kyrkogårdar i Väster- och Österbygden har givit ett rakt motsatt resultat, låt vara att större delen av skeletten här är äldre än Herjolfsnesfynden. Det framgår bl a att sjukdomsfrekvensen (t ex av rakitis) inte var högre än medeltalet i Europa vid denna tid, snarare mindre, dessutom att karies i motsats till Europa inte alls före-kom på Grönland. De skelettförändringar som iakttagits är av samma typ som man finner hos samer och eskimåer: och som tyder på jägares diet.

I dag brukar de "sjukliga" förändringarna på Herjolfsnesfynden förklaras med att skeletten sekundärt fått sina skador dels genom dåliga konserveringsbetingelser, dels genom omild transport till Köpen-hamn!

En gammal teori förutsätter också att pes-ten, speciellt den i Europa avgrundsdjupt fruktade digerdöden, också nått Grönland. Redan på nordbogårdarnas avskilda läge är väl teorin inte särskilt trolig. Man borde också ha funnit massgravar i stor mängd på kyrkogårdarna. Det är visserligen sant att sådana har grävts ut på Grönland, den danske arkeologen Vebæk

undersökte flera på kyrkogården vid klost-ret (Narssarssuaq) mittemot ön Unartoq, en blev funnen så sent som 1962 vid Thjodh-hildes kyrka på Brattahlídh (Qagssiarssuaq), men det är i båda fallen troligt att det rör sig om förolyckade skeppsbesättningar. Vad däremot Herjolfsnesfynden otvivel-aktigt berättar är något mycket intressant: förutom skeletten framtoogs där den största samling medeltida europeiska kläder som är känd. Till viss del representerar de faktiskt högsta europeiska mode så sent som slutet av 1400-talet/början av 1500-ta-let. Speciellt viktig är den sena burgünd-iska struthättan, med mycket lång strut.

Detta plagg är känt från mitten av 1300-ta-let genom fyndet i Bockstens mosse i Halland (Varbergs museum) och från 1389 uppkallas "hättebröderna" - de nordtyska piraterna, efter den. Ännu på 1520-talet avbildas vår grönländska typ av målaren Anders Martinsson i Valö kyrka (Uppland). Nordborna bör alltså ha levat kvar vid åt-minstone Herjolfsnes (där den en gång vik-tiga europahamnen Sandhavn legat) ännu vid samma tid som Columbus riktade stäven mot Hispaniola.

Nordborna i Västerbygden torde däremot ha försvunnit mycket plötsligt, omkring 150 år tidigare än de sista invånarna vid Herjolfsnes.

Vi har tidigare nämnt runstenen från Kingigtorsuaq år 1333. En isländsk annal från 1600-talet som anför biskop Gisli Oddsons på Skálholt anteckningar berättar under året 1342: "Grönlands invånare föll frivilligt från den sanna tron och de krist-nas religion - efter att ha svikit alla goda seder och sanna dygder vände de sig till Amerikas folk (ad Americas populos se converterunt") någon menar också att Grönland ligger mycket nära vid världens västliga land. Därav kom det att de

kristne började avhålla sig från seglatsen på Grönland". Detta bör syfta på Västerbygden. År 1347 berättar de isländska annalerna om ett skepp från Grönland, "mindre än den minsta islandsfarare" - se ovan - som skulle till Markland (Amerika närmare bestämt Labrador) men vart stormslaget till Island, och vilket senare seglade till Norge. Hela 18 man var ombord. Hela 1300-talet igenom var Grönland känt för förekomst av älg, järv, brunbjörn, lo och utter. Eftersom inget av dessa djur någonsin funnits på Grönland måste påståendet syfta på Amerika.

Ett annat osäkert belägg talar också om utvandring. 1723 frågar grönlandsmissionären Hans Egede eskimåerna vid Anaviks kyrkoruin (Ujaragssuit) innanför Godthåb, om nordborna: "Jeg har siden spurt de Wilde om de har saaledis forderfoet (ödelagt) denna Steen Bygning men de svarede Norske har selfv gjort det der de droge herfra Landet, videre veet de iche at berette os her om". Vad som än hände verkar inte den gamla teorin om utsvältning hålla streck. Stall och ladugårdar var intakta till slutet, får, kor, hästar, getter fanns överallt enligt Ivar Bårdsson. I källarskafferier, 1, 60 m i diameter stora karliknande behållare av sten och trä fanns vid de arkeologiska undersökningarna rester av en slags jäst surmjölk - isländsk skyr. I en sådan låg 200 möss drunknade!

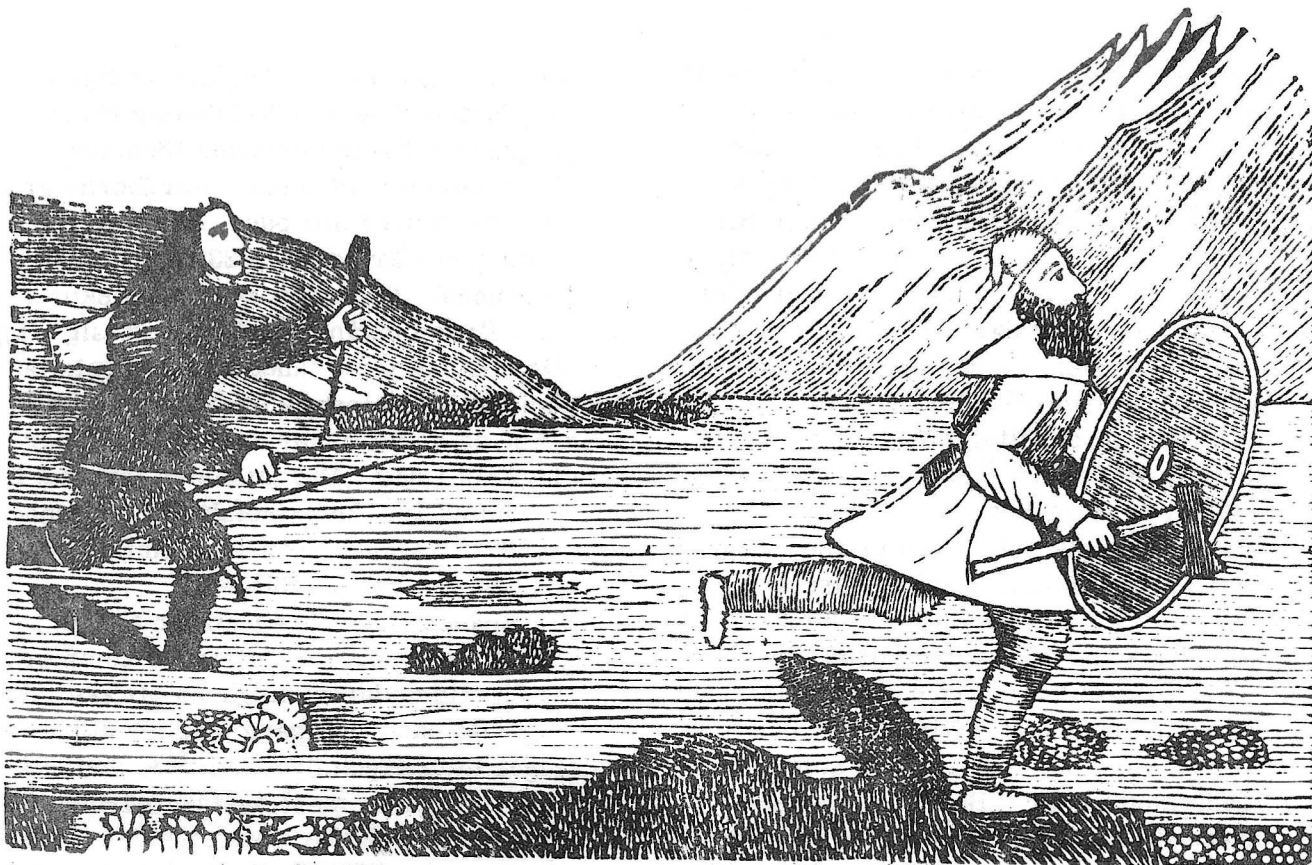
Hade man råkat in i plötsliga svårigheter? Tidigare har anförts eventuella konflikter med eskimåerna, klimatförsämring - och båda kan ha spelat in, men det måste ha rört sig om en långsam, successiv utveckling. Man kunde ju också tänka sig att invandarna flytt inför Ivar Bårdssons besök, som kanske skulle lägga än tyngre pålagor på folket (T. Olesen)? Var man endast tillfälligt ute och jagade? Mot ljuset av den senare så totala tystnaden verkar ingenting stämma.

Botanikern Johannes Iversen upptäckte 1932 att pollenanalyser tydde på en våldsam invasion av en glupsk fjärilslarv (*Agrotis Eurois Occulta*) just omkring 1350. En del nordboruiner var t o m täckta av denna larv! Vid Iversens besök inträffade en mindre invasion som lade två fjordar i det närmaste öde på allt grönt.

Så försvann i alla händelser nära en tredjedel av nordborna på Grönland. Hur många kan de ha varit? Kanske det fanns omkring 10-15 personer på varje gård i Västerbygden: i så fall skulle totalantalet ha varit högst 1 500 personer. Om de nu for till Amerika, vart tog de sedan vägen? Inga spår är ju än så länge kända. En möjlighet är att de försvann "spårlöst" på samma sätt som de första 125 amerikanska kolonisterna i Walter Raleighs Roanoke Island i North Carolina. Indianer och eskimåer behärskade pilbåge, slunga, kastträ/spjut och harpuner till fulländning och dessutom var de i klar majoritet. Osäkra uppgifter från tidiga franska missionärer i norra Kanada talar om egendomliga drag i mandanindianernas kultur som man i något fall försökt hänföra till nordbor.

Och så var bara Österbygden kvar. 1369 dyker enligt källorna "grönländsknarren" för sista gången upp i Norge. Isländska annaler omtalar vidare för året 1379 att skrälingarna härjade bland grönlänningarna, dräpte 18 män och tog 2 pojkar som trälarna. Ingen upplysning ges om det rörde sig om ett angrepp på bygden eller om en sammanstötning ägt rum på de gemensamma jaktmarkerna - blott män omtalas ju! Var detta inledning till nordbornas undergång i stor skala? Genom Arons från Kangeq träsnitt har de mest kända eskimåiska sägnerna om nordborna blivit kända: de som handlar om nordbohövdingen Ungortoq i Hvalseyfjord och hans oförsonliga kamp och nederlag mot de eskimåiska hjältarna. Men det finns, som nämnts, all anledning att förhålla sig skeptisk inför dessa sägner.

Efter bröllopet 1408 finns endast ett fåtal sekundära källor till nordbornas historia. 1448 författar påven Nikolaus V ett brev, som svar på "jämmerfylld klagan" från grönlänningarna själva, till de äventyrliga tyskar som blivit biskopar på Island: "Från hedningarnas angränsande kuster (?) kom för 30 år sedan barbarerna med en flotta, angrep de där (Grönland) boende folk med ett hemskt överfall och ödelade således fäderneslandet och de heliga byggnaderna med eld och svärd med

Genom Arons från Kangeq träsnitt har de mest kända eskimåiska sägnerna om nordborna blivit kända.

den påföljd att det på ön endast fanns kvar nio sockenkyrkor som säges ha legat längst bort och till vilka de inte kunde komma på grund av branta berg ...". De kvarvarande sägs delvis ha bortförts i fångenskap men ha återvänt nyligen för att återuppbygga landet. Ingstad har satt detta i förbindelse med den fredstraktat som 1432 slöts mellan unionskungen Erik av Pommern och Englands kung, Henrik VI vilket bl a stadgade att alla de fångar som tagits av engelsmännen skulle få återvända till sina hemorter. Engelska och skotska pirater hade bevisligen härjat särskilt på Väst- och Nordisland åren 1420-23 (och även på Färöarna). Det är alltså inte omöjligt att de också gjort strandhugg på Grönland, i så fall strax före angreppet på Island: enligt påvebrevet skulle det ju ha hänt "för 30 år sedan" dvs 1418. Niels Egedes informatör, angagoqen från Unartoq, nämnde i sin berättelse flera återtagna anfall (se Unartoq). Å andra sidan tyder uttrycket "från hedningarnas angränsande kuster" snarare på ett ursprung i Amerika.

Det finns också vissa, om än vaga, arkeo-

logiska vittnesbörd för eldhärjade byggnader, inte minst kyrkor, i Österbygden. Detta gäller t ex domkyrkan i Gardhar. På andra platser och i kyrkorna har man funnit bitar av smält klockmalm, träkol, klumpar av lera och glas, allt bevis för att våldsam hetta utvecklats. Åtminstone gården Singitsoq, en mil väster om Julianehåb, har eldhärjats.

Men nordborna har levat kvar. De har kanske med förtvivlan på avstånd sett masttopparna av det skepp som fribytarna Pinning och Potthorst på danskt/portugisiskt initiativ förgäves försökt manövrera genom isen in mot Grönlands sydvästkust (1476)? 1492 utnämner påven Alexander Mads Knudsen, en dansk, till biskop på Gardhar och konstaterar i brev att seglingen på Grönland endast är möjlig i augusti, att på 80 år inget skepp kommit till landet, och att därför av kristen dyrkan endast återstår ett altardok som invigts av den siste prästen.

Det är ändå möjligt att viss handel förekommit under denna tid. Ännu 1426 upprätthölls möjligen vissa Grönlandskontakter i Trondheim, i det att en Peder Grön-

länning då bodde i staden. En sen fransk källa, Peyrere: Relation du Groenland (Paris 1647) som påstår bygga på äldre danska källor, uppger att det i Bergen 1480 fanns 40 man som varje år for till Grönland. När de ett år hade återvänt, blev de emellertid mördade av hanseater, som de vägrade sälja till. En kärna av sanning kan finnas i den uppgiften, som synes av fynden från Herjolfsnes. En annan uppgift berättar att biskopen av Skalholt (på Island) Ögmundur Pálsson 1519 drevs förbi just Herjolfsnes och påstår ha sett folk och får på platsen. Enligt en isländsk källa skall vidare kring 1530 ett antal båtar ha drivit i land på västra Island, vilka var smorda med sältjära (tran) "som ingen annanstans brukas utom på det gamla Grönland". Båtarna var utan järnsöm och sammanfogade med vidjor. Bland vrakgodset fanns också en åra där det med runor stod skrivet "ofta var jag trött när jag dig drog".

När så Grönland återupptäcktes 1576 (Frobisher) och 1585-87 (Davis) var nordbobygden slutgiltigt utslocknad. Någon entydigt svar på frågan vad som bragte den på fall ges inte här. Problemet lämpar sig särskilt väl för tvärfackligt studium, eftersom inga skriftliga källor existerar. Men den troligaste förklaringen till nordbornas undergång

är naturligtvis den mångfald av olyckliga faktorer som en befolkning häruppe, på gränsen till människans förmåga, alltid kommer att möta. Nordborna är inte ensamma i sitt öde. Nordöstgrönlänningarna är sedan 1823 lika spårlöst försvunna. Både djur och människor har i flera omgångar tvingats ge sig iväg eller dött ut inom landet. De speciella näringsbetingelserna i nordbornas fall kan även ge en fingervisning åt grönlänningarna i dag. Det intensiva fårbetet är då som nu lika katastrofalt för det tunna grönländska jordtäcket - en omfattande jorderosion kan bli följden.

När spaden åter sätts i jorden för att blottlägga nordbornas sista tid kommer emellertid undersökningarna att ske mera systematiskt. Tidigare gjordes utgrävningar utan någon övergripande målsättning, det gällde mest enstaka gårdar och kyrkor/kyrkogårdar som utvaldes slumpmässigt. De följande åren planeras av Nationalmuséet i Köpenhamn ett internordiskt projekt där gårdarna i en hel dalgång skall grävas ut i Qordlortup itivnera nära Brattahlídh. Har alla gårdarna utplånats i en enda katastrofal händelse? Eller rör det sig om en successiv ödeläggelse? Ett svar på den frågeställningen är ett viktigt bidrag till lösningen av gåtan om nordbornas öde på Grönland.

Christer Westerdahl